

Over de methodologie van beschrijving en interpretatie in Eliaans historisch-sociologisch onderzoek

Elias en de sociologen die in de door hem gevestigde traditie werken, hebben er toe bijgedragen dat aan sociologisch onderzoek een dimensie werd toegevoegd. In de Eliaanse historische sociologie worden sociale verschijnselen en hun relaties gehistoriseerd. Beide vormen van historisering zijn te lezen in de hypothese, dat zich in Europa gedurende een aantal eeuwen, onder invloed van processen van toenemende interdependentie, concurrentie en monopolisering, een ontwikkeling heeft voorgedaan naar een steeds sterker wordende maatschappelijke dwang tot zelfdwang, een ontwikkeling die als 'civilisatie' wordt aangeduid.

In dit artikel zal ik de methodologie van enkele door Elias geïnspireerde historisch-sociologische onderzoeken karakteriseren. Daarbij zal ik signaleren dat de historisering van sociologisch onderzoek methodologische complicaties oproept. Eén daarvan zal ik belichten. Die complicatie betreft de relatie van historische en hedendaagse betekenissen.

Een methodologische complicatie

Sociologen gaat het niet om het fysieke van historische evenementen (bijvoorbeeld hoe het instrumentarium was samengesteld waarmee mensen aten), maar om de betekenissen ervan (bijvoorbeeld of zij daarmee 'ingetogen' aten, of van 'zelfdwang' blijk gaven). Historisch-sociologen staan dus voor de taak de betekenissen van verschijnselen uit het verleden te kenschetsen. In de methodologie van dergelijk onderzoek kunnen twee wegen worden gevolgd. Een historisch-socioloog kan aan verschijnselen uit het verleden zelf betekenissen

toekennen op grond van zijn actuele kennis en vaardigheden of van zijn huidige theoretische inzichten. Deze wijze van geschiedenisanalyse zal ik als een ‘interpreterende’ aanduiden. Een historisch-socioloog kan echter ook historische verschijnselen in toenmalige lokale betekenissen beschrijven. Deze onderzoekswijze van de geschiedenis zal ik een ‘beschrijvende’ noemen.

Als Eliaanse historisch-sociologen historische evenementen beschrijven (bijvoorbeeld gedragingen aan tafel) en daaraan in uiteenlopende perioden een soortgelijke betekenis toeschrijven (bijvoorbeeld die van ‘zelfdwang’) en daarin een ontwikkeling zien (bijvoorbeeld een ‘toenemende’ zelfdwang), worden de beschreven evenementen vanuit een actuele interpretatie door de onderzoeker onder één noemer gebracht en als alleen gradueel verschillende uitingen van één zelfde onderliggende betekenis getypeerd.

Historisch-sociologische onderzoekers die de onderkenning van deze onderliggende betekenis tot inzet van hun werk maken, kunnen zich ook moeilijk beperken tot het beschrijven van de lokale, toenmalige, historische betekenissen van evenementen uit het verleden. Zij worden er toe gebracht in hun onderzoek deze evenementen in hedendaags licht te plaatsen en zodoende te (her)interpreteren. Een dergelijke interpretatie roept echter een methodologisch probleem op. Dat probleem betreft de verhouding tussen de betekenissen die in de historie zelf door toenmalige betrokkenen aan evenementen werden toegekend en de betekenis(sen) die hedendaagse onderzoekers daaraan toeschrijven. De vraag is of de beschrijving van historische betekenissen verenigbaar is met een hedendaagse interpretatie daarvan.

Beschrijving en interpretatie?

Een beschrijvende historisch-socioloog probeert van historische evenementen de toenmalige lokale betekenissen te achterhalen en deze gespecificeerd te beschrijven. Een interpreterende historisch-socioloog becommentarieert de betekenissen van het verleden en herformuleert zodoende betekenissen van het verleden. Als bepaalde eetgewoonten in het verleden door bepaalde betrokkenen bijvoorbeeld als een teken van ‘onderscheiding’ werden aangemerkt, en als Eliaanse historisch-sociologen daar nu de betekenis van ‘civilisatie’ aan toekennen, voegen zij betekenis toe aan het verleden, of

stellen zij nieuwe betekenis in plaats van de historische. Daarmee begeven deze historisch-sociologen zich buiten de rol van de empiricus die de (toenmalige) maatschappelijke werkelijkheid onderzoekt. Zij kennen al interpreterend (ook) nieuwe betekenis toe. Daarmee stellen zij de betekenissen die in het verleden werkelijk hebben gefigureerd ter discussie.

De beschrijvende en de interpreterende werkwijze veronderstellen verschillende methodologische posities en ook een verschillende wetenschapsopvatting. Beschrijving is de methode van wetenschappers die de historische sociale werkelijkheid zien in de betekenissen die deze in de ogen van de toenmalige betrokkenen had. Zij stellen zich tot doel deze historische sociale werkelijkheid voor zich te laten spreken, zonder dat onderzoekers daarin zelf betekenissen van 'oorsprong, ontwikkeling, coherentie of finaliteit' (Foucault 1981, p. 14) aanbrengen. Deze onderzoekers kennen zichzelf geen alledaagse of bijzondere competentie toe in het begrijpen van de betekenis van wat zich voordeed.

In de interpreterende wetenschapsbeoefening daarentegen wordt de historische werkelijkheid in een nieuw licht gesteld. Interpreterende wetenschapsbeoefenaren kennen zichzelf de competentie toe de betekenis van evenementen te kunnen kennen, ofwel omdat zij denken deel te hebben aan een 'common sense' waaraan ook de onderzochten geacht worden te participeren zodat zij beiden een evenement zien als 'the document ... of a presupposed underlying pattern' (Garfinkel 1967, pp. 100 en 78), ofwel omdat zij in hun wetenschapsbeoefening inzichten hebben verworven over de werkelijke betekenis van de dingen die gebeurden, ofwel omdat zij wetenschap zien als een plaats van beargumenteerd en gedocumenteerd commentaar.

Zowel Garfinkel als Foucault beschouwen de keuze tussen beschrijving en interpretatie als een algemeen probleem van de sociale wetenschappen. Garfinkel (1967) en met hem de meeste andere sociologen kiezen voor interpretatie; Foucault (1969 en 1971) en enkele anderen daarentegen voor interpretatieloze beschrijving.

Eliaanse historisch-sociologen lijken zich zowel in het domein van de beschrijvende wetenschap te plaatsen als in dat van de interpreterende. Zij beschrijven het verleden, maar lezen daarin ook een ontwikkelingsproces. Daar waar zij er gronden voor zien, brengen zij historische verschijnselen onder één noemer, die van 'civilisatie', ook als zij deze interpretatie niet in de historische werkelijkheid aan-

treffen, en dus ook niet in de verschillende gradaties die het mogelijk zouden maken van een empirische ontwikkelingslijn te spreken.

In deze praktijk van geschiedschrijving worden de toenmalige, lokale betekenissen van evenementen herschreven. Zo'n herschrijving van de betekenissen van historische evenementen is echter moeilijk verenigbaar met een beschrijving van de toenmalige, lokale betekenissen. Degene die de interpretatie van processen van lange termijn nastreeft, kan moeilijk tegelijkertijd varen op het kompas van lokale betekenissen. Wie een geschiedschrijving bepleit waarin de betekenis van evenementen in hun historische context wordt gezocht, kan bezwaarlijk een theorie hanteren waarin de betekenis van die evenementen nog eens geherformuleerd wordt door een buiten die context staande onderzoeker. Zo'n socioloog bestrijdt zijn beschrijvingen van lokale betekenissen met eigen interpretaties.

Wordt er in de praktijk van de Eliaanse historische sociologie-beoefening een oplossing voor deze complicatie gevonden? Weet men datgene wat onverenigbaar lijkt in een acceptabele verhouding te brengen?

Interpretatie in de Eliaanse historische sociologie

In Elias' historische sociologie wordt datgene wat zich voordeed in Europa gedurende de laatste eeuwen geïnterpreteerd als een proces, dat zich beweegt in de richting van 'het strakker, gelijkmatiger en alzijdiger worden van gedragscodes' en die beweging wordt als een 'civilisatieproces' aangeduid (Goudsblom 1987, p. 168). Deze kenschets van de ontwikkeling is een interpretatie van hedendaagse onderzoekers. Goudsblom (1987, p. 54) verklaart interpretatie ook expliciet tot de taak van Eliaanse sociologen: 'Het onderzoek van civilisatieprocessen brengt enkele nauw met elkaar samenhangende maar wel te onderscheiden taken met zich mee. Uiteraard is het nodig de veranderingen in gedrag en gevoelsleven zo nauwkeurig mogelijk te documenteren en te beschrijven'.¹ Maar, voegt Goudsblom daar aan toe: 'Na de beschrijving rijst ... onmiddellijk de vraag hoe we de waargenomen veranderingen kunnen interpreteren - of er een algemene lijn (een trend) in valt te bespeuren - en in welke termen die kan worden samengevat'. Het zijn in zijn ogen de onderzoekers die tot taak hebben ontwikkelingslijnen te ontdekken, te traceren en te benoemen, die buiten hen nog niet als zodanig waren (h)erkend. De

methodologische positie die hen wordt toegekend is die van de interpretator van het verleden.

Ook in Elias' werk is deze methodologie van interpretatie te lezen. Alleen al de titel van zijn meest besproken boek getuigt hier van. *Ueber den Prozess der Zivilisation* laat zich haast niet anders lezen dan als een verwijzing naar evenementen die één element gemeen hebben, namelijk als uitingen van civilisatie gekarakteriseerd te kunnen worden. Elias voorziet historische evenementen van een nieuwe naam en van een nieuwe betekenis. De titel van zijn boek is de neerslag van een samenvattende en homogeniserende interpretatie van de onderzoeker.

Maar ook zijn afzonderlijke analyses tonen kenmerken van interpretatie. Zo concludeert Elias (1982, p. 174) uit zijn onderzoek naar de omgang met het mes aan tafel, dat er 'een ... langzaam van boven naar beneden voortzettende tendens (bestaat) om het gebruik van het mes ... zoveel mogelijk te beperken...'. Deze beperking interpreteert Elias als een kenmerk van een 'geciviliseerde samenleving'. Die interpretatie valt volgens Elias 'af te lezen' uit een 'schijnbaar nietszeggende en vanzelfsprekende regel' als 'houdt niet steeds het mes in de hand, zoals de mensen op het platteland, maar pak het alleen wanneer U het wilt gebruiken'. Elias leest 'civilisatie' waar dit er in de historische tekst niet staat.

Elias plaatst zich kennelijk in de methodologische positie van een onderzoeker, die van diverse evenementen in uiteenlopende perioden de betekenis kan doorzien, onafhankelijk van de betekenissen die tijdgenoten aan hun gedragingen toekenden. Hij is het die besluit tot een interpretatie in termen van 'civilisatie'. Dat is in veel gevallen niet de interpretatie die de onderzochten zelf aan hun gedragingen verbonden. Elias gaat er toe over de betekenissen van betrokkenen te herformuleren. Als hij dat niet zou hebben gedaan, zou hij overigens geen homogeniserende theorie van het civilisatieproces hebben kunnen formuleren.

De praktijk van historische interpretatie kan betekenen, dat Eliaanse historisch-sociologen een oplossing voor het dilemma van beschrijving en interpretatie voorstellen door aan interpretatie het zwaarste gewicht toe te kennen. Beschrijving is van belang, maar deze wordt eerst tot wetenschap als de onderzoeker de verschijnselen interpreteert en tot verbandingen en samenhangen concludeert. Ook deze methodologische positie brengt echter problemen met zich mee. Deze zijn echter niet onbesproken, ook niet in de kring van Eliaanse civilisatietheoretici.

Behoedzame interpretatie

In zijn analyse van de ontwikkeling van de openbare gezondheidszorg bepleit Goudsblom (1987) behoedzaamheid in de interpretatie van de omgang met lepra in de Middeleeuwse samenleving. 'Maar al te gemakkelijk kunnen wij immers motieven, gebaseerd op moderne wetenschappelijke inzichten in de mechanismen van besmetting en infectie, toeschrijven aan mensen die met geen mogelijkheid over deze kennis konden beschikken'. Hij noemt het een 'anachronisme' (p. 188) zulke hedendaagse interpretaties als 'angst voor besmettingsgevaar' op het Middeleeuwse gedrag van toepassing te verklaren. 'Het lijkt mij toe', schrijft Goudsblom, 'dat in zo'n geval twintigste-eeuwse ideeën en motieven op de Middeleeuwse samenleving worden geprojecteerd' (p. 189). Vervolgens beschrijft hij in zijn onderzoeksverslag de gangbare interpretatie van melaatsheid in die tijd zelf. Het kwaad van de melaatsheid werd in de Middeleeuwen beschouwd 'als een door God gezonden straf waartegen geen menselijk verzet baatte. Wie door deze straf was getroffen werd als onrein en zondig beschouwd en als zodanig behandeld'. Op grond hiervan komt hij tot de conclusie, 'dat de behandeling van melaatsen niet was gebaseerd op exacte kennis van de aard van de overdracht van de ziekte, maar veeleer op afkeer en angst' (p. 189).

Goudsblom verzet zich hier tegen een hedendaagse interpretatie van Middeleeuwse gedragingen. De kennis over het (geringe) besmettingsgevaar van lepra waarover wij nu beschikken, kan - naar zijn inzicht - de interpretatie van de Middeleeuwse omgang met lepra niet bepalen. Hij lijkt echter aan deze conclusie geen algemene kritiek op de praktijk van interpretatieve geschiedschrijving te verbinden. Het lijkt erop dat hij alleen de toepassing van hedendaagse (natuur-)wetenschappelijke kennis aan de kaak stelt, en deze kritiek niet generaliseert tot een algemeen verzet tegen de interpretatie van historische evenementen vanuit hedendaagse denkbeelden. De interpretatie van maatschappelijke ontwikkelingsprocessen in termen van 'civilisatie' heeft echter verwantschap met de praktijk van geschiedschrijving in termen van 'besmettingsgevaar' die Goudsblom hier bekritiseert. In zijn kritiek problematiseert Goudsblom de interpretatie van het verleden vanuit hedendaagse kennis en begrippen, maar in de praktijk waarin hij de maatschappelijke ontwikkeling in Europa gedurende de laatste eeuwen als een 'civilisatieproces' kenschetst, lijkt hij de bekritiseerde methodologische positie zelf in te

nemen. Behoedzaamheid bij de interpretatie maakt in Goudsblom's ogen de combinatie met beschrijving aanvaardbaar.

Van Daalen's (1987) verslag van haar onderzoek naar klaagbrieven die rond de eeuwwisseling aan de Amsterdamse overheid werden gericht, is als zo'n combinatie van beschrijving en behoedzame interpretatie te lezen. Haar analyse van de brieven van klagers is er in eerste instantie op gericht te beschrijven welke betekenissen deze schrijvende burgers zelf aan hun werkelijkheid toekenden. 'Het onderzoek is ... gericht op het "wij-perspectief" van de briefschrijvers. Hun denkcategorieën zijn uitgangspunt geweest bij de bestudering van de sociale werkelijkheid', schrijft Van Daalen (pp. 1-2). De opvattingen van de burgers die in de brieven werden verwoord, worden niet als beschrijvingen van 'de' werkelijkheid opgevoerd, maar als lokale betekenissen die onder bepaalde sociale omstandigheden hun gestalte hebben gekregen. Hiermee schaart zij zich onder de sociologen die de - in haar geval historische - werkelijkheid onderzoeken in de betekenissen die de betrokkenen zelf daaraan toekennen. Van Daalen presenteert zich als een beschrijfster van toenmalige lokale betekenissen. Zij probeert deze ook vanuit toenmalige denkbeelden te verklaren. Zij zoekt naar 'de manier van denken en voelen van de briefschrijvers, zoals deze in de brieven naar voren kwam' (p. 3) en zij beschrijft de 'achtergronden' (p. 52), 'gedachten', 'idealen', 'waarden' en 'maatstaven' (p. 53) die bepalend zijn geweest voor de wijze waarop deze burgers hun brieven formuleerden. Van Daalen schrijft bijvoorbeeld 'dat het ... niet verwonderlijk is dat huisvestingsproblemen heel verschillend werden gedefinieerd' (p. 52), omdat de briefschrijvers de woonomstandigheden van de bevolking 'vanuit verschillende overwegingen' bezagen. Sommigen deden dat vanuit 'de angst voor het uitbreken van epidemieën en voor besmettingsgevaar' (p. 51), anderen vanuit de overweging dat 'door de huisvesting van arbeiders te verbeteren zij produktiever zouden worden'. Tot hier beschrijft Van Daalen de betekenissen van het verleden.

Zij laat het hier echter niet bij. Ook zij gaat tot interpretatie over. Zij presenteert zichzelf als een historisch onderzoekster die zelf betekenissen toekent aan wat zij waarneemt, zij het niet zonder moeite. Deze moeite vindt naar haar schrijven evenwel niet zijn grondslag in de methodologische positie die zij inneemt, maar in de hoge moeilijkheidsgraad van het werk van interpretatie. Alhoewel mensen in hun brieven hun meningen 'laten blijken' (p. 47) en die meningen van de teksten van de brieven zijn 'af te lezen' (p. 46) en veel van wat in de

brieven wordt beschreven 'voor hedendaagse lezers herkenbaar is' (p. VII), laat zich wat als storend werd ervaren moeilijk 'onder één noemer brengen' (p. 74), aldus Van Daalen. Voorzichtig gaat Van Daalen er vervolgens toe over sommige brieven te interpreteren als uitingen van 'angst voor sociale daling' (p. VII), van 'statusangst' (p. 46) en van 'statusgevoeligheid' (p. 49). Daarmee neemt ook Van Daalen methodologisch de positie in van de interpretator die de klachten van de brieveschrijvers achteraf en tenslotte als uitingen van 'statusgevoeligheid' typeert. Haar interpretatie van 'statusgevoeligheid' baseert zij weliswaar op de tekst van brieven, maar zij voegt er iets aan toe. Van het woord 'statusgevoeligheid' is in deze brieven geen sprake. Er wordt alleen gesproken van 'bedrijven die onhoudbaar zijn voor hen die rust en kalmte zoeken' (p. 70), en van 'een net gedeelte van de straat ... dat door dat volk geheel wordt blootgesteld aan brooddronkenheid en vuilheid ... aan de laagste zedeloosheid der Amsterdamsche diamantbewerkers' (p. 70). Van Daalen zelf leest zulke uitingen als tekens van 'statusgevoeligheid'.

Net als zij dat bij de brieveschrijvers deed, vermeldt Van Daalen de overwegingen op grond waarvan zij tot haar interpretatie komt.² Zij verwijst daarbij naar de socioloog Lofland, die de hypothese heeft geponeerd dat 'ruimtelijke segregatie één van de middelen was om pijnlijke confrontaties met lageren uit de weg te gaan' (p. 59). Van Daalen levert een interpretatie die zij als hedendaagse lezer maakt van brieven in een andere periode geschreven, een periode waarin zowel de verwoordingen van de betekenissen van de brieveschrijvers als de overwegingen op grond waarvan zij tot hun verwoordingen kwamen andere waren dan die van Van Daalen. Haar interpretatie wordt gevoed door hedendaagse overwegingen, over wat zij nu bijvoorbeeld 'statusgevoeligheid' noemt, en door hedendaagse theorieën daarover. Zulke interpretaties zijn echter arbitraire toevoegingen.

Ook bij Van Daalen is dus het samengaan te constateren van de beschrijving van lokale en historische betekenissen en de hedendaagse interpretatie daarvan door de onderzoekster. Van Daalen en Goudsblom interpreteren weliswaar behoedzaam, maar die behoedzaamheid levert geen oplossing voor het methodologisch probleem van interpretatie en beschrijving. Is daarmee een algemene kritiek geformuleerd op die historische sociologie waarin maatschappelijke ontwikkelingen worden beschreven en vervolgens als een proces van 'civilisatie' worden geïnterpreteerd?

Beschrijving van toenmalige lokale interpretaties

Het verleden krijgt nooit zijn beslag, is altijd voorwerp van herinterpretatie in het licht van latere ontwikkelingen. Interpretaties van het verleden zullen voortdurend gewijzigd worden, evenals de betekenis van wat nu als interpretatie wordt gepresenteerd. Betekenisproductie is een maatschappelijk proces dat steeds voortduurt. Zoals de beelden van Napoleon voortdurend veranderen - na een volgende grensoverschrijding bijvoorbeeld - zo veranderen ook de betekenissen van brieven die in het verleden zijn geschreven. De vraag is of een socioloog aan deze betekenisproductie moet bijdragen, of als empirische wetenschapper alleen moet beschrijven welke betekenissen er feitelijk worden toegekend. Wie interpreteert houdt de interpretaties van de historisch betrokkenen voor discutabel en daarmee ook zijn beschrijving daarvan. Wie interpreteert doet een ingreep in de sociale realiteit die hij bestudeert. Wie alleen toenmalige interpretaties beschrijft, probeert hiervan af te zien, om de sociale werkelijkheid voor zich te laten spreken. Ook een historisch-socioloog zou het bij de beschrijving van toenmalige betekenissen en interpretaties kunnen laten.

Kempers (1987) lijkt zich in zijn (kunstsociologisch) onderzoek van de methodologie van hedendaagse interpretatie te distantiëren. Hij beproeft een wijze van geschiedschrijving, waarin het verleden niet vanuit de kennis van het heden wordt geïnterpreteerd, maar vanuit de cultuur van de beschreven periode wordt beschreven. 'Wie - bij wijze van voorbeeld - de sociale achtergrond van de schilderkunst in Siena wil begrijpen, moet' - zo schrijft Kempers - 'allereerst de stadswetten ter hand nemen' (p. 139). 'De goed bewaard gebleven wettelijke regelingen vormen de belangrijkste historische bron om deze schilderijen in hun sociale samenhang te plaatsen' (p. 140). Deze stedelijke wetten 'bieden inzicht in het algemene, organisatorische, financiële en ideologische kader voor de opdrachtgeving aan schilders' (p. 139). Daarmee neemt Kempers de historische context als leidraad voor zijn beschrijving. De wetten van de stadstaat Siena maken het volgens Kempers mogelijk schilderijen uit het Siena van die tijd in hun sociale samenhang te plaatsen en zo hun toenmalige lokale betekenis te beschrijven.

Langs deze weg beschrijft Kempers bijvoorbeeld de fresco's van Lorenzetti in de Sala del Pace van het stadhuis van Siena als een 'allegorie van de stadstaat' (p. 165). De sleutel tot begrip van ook

deze fresco's ligt voor Kempers in 'stadswetten die in dezelfde tijd en binnen dezelfde sociale kring ontwikkeld werden als de schilderijen' (p. 165). Op grond van deze wetten beschrijft Kempers de fresco's als de weergave van 'een ideaalbeeld van een stedelijk-agrarische economie, die functioneert dank zij de collectieve voorzieningen die van staatswege werden getroffen' (p. 171). 'De context van de schilderijen' - zo concludeert Kempers - 'bepaalt de interpretatiemogelijkheden voor de samenlevingen waarin ze gemaakt, bekeken en beoordeeld werden' (p. 315).

Langs deze weg van beschrijving van lokale betekenistoekenning beschrijft Kempers ook de Maestà 'als een symbool van de stadstaat Siena'. Deze Maestà is volgens hem 'alleen te begrijpen vanuit de context van een overkoepelende burgerlijke overheid die de instellingen van seculiere en reguliere geestelijken ging domineren' (p. 154). Kempers laat ook zien hoe deze lokale betekenis in een proces van transformatie tot stand kwam. De specifieke inbreng van de burgers van Siena was, dat zij de politiek-ideologische traditie, die verwijderd was van de cultuur van de stadsrepubliek, zo omvormden, dat deze te gebruiken was voor het visualiseren van de soevereiniteit van een stadsrepubliek (p. 154). In dit proces van lokale betekenistoekenning aan oude symbolen werd een specifiek Siense Maria-iconografie ontwikkeld: 'een tronende Maria in majesteit, "heerseres, beschermvrouwe en pleitbezorgster" van de commune, omgeven door een viertal, als kwartet alleen in Siena vereerde heiligen. Op die manier werd Maria zowel in de kathedraal als in het stadhuis afgebeeld en werd zij het symbool van de integratie van kerk en staat' (p. 155).

Kempers beschrijft de wijze waarop hij lokale betekenistoekenning reconstrueert als betrekkelijk uitzonderlijk in de kunstgeschiedenis van Siense schilderwerken. In de regel werd niet de werkelijk functionerende lokale context als bron genomen, maar werd de rol van 'teksten van ... geleerde adviseurs' belicht. Maar - aldus Kempers - 'geen van de geopperde geleerden en geen van de geciteerde teksten heeft direct verband met de iconografie en met de denkwereld van opdrachtgevers en publiek. Er is te ver gezocht, te diep gegraven en het voor de hand liggende is nagelaten. De sleutel tot de fresco's ligt niet in het algemeen beschouwende werk van Thomas van Aquino, Hugo van Sint Victor, Brunetto Latini of Remigio Girolami, maar in de concrete stadswetten, die precies in dezelfde tijd en binnen dezelfde sociale kring ontwikkeld werden als de schil-

deringen' (p. 165). Teksten die lokaal werkelijk functioneerden maken in Kempers' methodologie van beschrijving de lokale betekenis van wat zich historisch voordeed.

Evenmin als Goudsblom en Van Daalen beperkt Kempers zich tot de weergave van deze lokale betekenistoekenning. Op basis van zijn onderzoek laten zich de ontwikkelingen in Siena niet alleen beschrijven maar ook 'interpreteren' (p. 149), zo verklaart Kempers. En die verklaring brengt hij ook in praktijk. 'In een ... breder perspectief bezien, leren de gegevens over ... Siena, dat de processen die door ... Elias (zijn) omschreven met de begrippen civilisatie en staatsvorming' (p. 153), ook hier van toepassing zijn.³

Alhoewel zijn analyse een oriëntatie op de beschrijving van toenmalige lokale betekenissen vertoont, blijkt Kempers in zijn concluderende interpretatie eenzelfde weg te volgen als Goudsblom en Van Daalen. Ook bij hem is een samengaan te constateren van beschrijving en interpretatie. Alle drie de onderzoekers bepleiten weliswaar een beschrijving waarin de betekenis van wat zich historisch voordeed wordt gezocht in de lokale context: bij Goudsblom in de lokale opvattingen over lepra, bij Van Daalen in toenmalige denkwijzen over de woonomgeving, bij Kempers in de wetsteksten van het toenmalige Siena. Maar alle drie verbinden aan zulke lokale contextuele beschrijvingen hedendaagse interpretaties. Zij situeren zich in hun interpretatiepraktijk in de positie van de theoreticus op afstand, zij interpreteren de evenementen die zij eerst beschrijven binnen het kader van de toenmalige lokale context ook vanuit een hedendaagse positie als tekens van processen van langere termijn, van civilisatieprocessen.

In hun contextuele beschrijving van lokale betekenistoekenning proberen Goudsblom, Van Daalen en Kempers de toenmalige betekenis van historische evenementen te vinden in de context waarin zij verschenen. In hun interpreterende geschiedschrijving voegen zij daar echter zelf betekenis toe.

Wie de toepassing van beide benaderingswijzen tegelijkertijd nastreeft, treft een dilemma op zijn weg. Zulke historisch-sociologische onderzoekers staan voor de keuze tussen de beschrijving van historische evenementen, of een interpretatie van deze evenementen en hun samenhang met gebruikmaking van hedendaagse inzichten, van sociologische theorie bijvoorbeeld.

Interpretatie

Sommige historici gaan verder dan de Eliaanse sociologen en besluiten tot interpretatie als oplossing voor het dilemma. Zij situeren het eigenlijke werk van geschiedschrijving in het werk van interpretatie door de individuele historicus. Deze positie wordt bijvoorbeeld door White (1984, p. 33) verwoord als hij de geschiedschrijver bij zijn representatie van de historische werkelijkheid uitnodigt tot 'addressing the reader directly, speaking in his own voice, and representing his considered opinion as a student of human affairs, ... about the nature of the period, place, agents, agencies, and the processes (social, political, cultural, and so forth) that he had studied'. Hij maakt ook een reden kenbaar voor deze uitnodiging: geschiedschrijving is altijd interpretatie en verbeelding. 'How can any "past", which is by definition comprised of events, processes, structures, and so forth ... no longer perceivable, be represented in either consciousness, or discourse, except in an imaginary way?', vraagt White retorisch. 'Is it not possible that the question of narrative in any discussion of historical theory is always finally about the function of imagination in the production of a specifically human truth' (p. 33). Van Heusden (1988) beantwoordt deze vraag bevestigend en verklaart geschiedschrijving tot een werk van persoonlijke signatuur. 'De samenhang en continuïteit die nodig zijn om greep te krijgen op de chaos die het verleden ons voorschotelt, blijken constructies te zijn van de historicus: niet gevonden in, maar opgelegd aan de gebeurtenissen' (p. 93). De historicus is bij dit werk van interpretatie 'aangewezen op zijn eigen lokale, voorlopige codes' (p. 97). De constructies van de geschiedschrijver zijn ook naar het oordeel van Ankersmit (1984, p. 96) alleen maar 'voorstellen om op een bepaalde manier naar de historische werkelijkheid te zien'.⁴

In deze formuleringen wordt het verleden tot een domein van constructie door historici en wordt geschiedschrijving tot persoonlijk commentaar. Geschiedenis wordt tot een verhaal dat de historicus in het verleden leest. Geschiedschrijving wordt persoonlijke geschiedlezing. Zo kan geschiedenis in verbinding worden gebracht met een oorsprong, of als met een zekere finaliteit worden gepresenteerd, of worden voorgesteld als beheerst door ontwikkelingen, of daarentegen juist als vertoning van breuken en verbroekeling, steeds al naar gelang de codes en vertogen die de geschiedschrijver persoonlijk tot de zijne rekent. Daarmee situeren deze historici zich buiten het domein van de empirische sociale wetenschap.

Beschrijving

Er zijn er die wijzen op een andere uitweg uit het dilemma. Foucault is daar een voorbeeld van. Hij legt zich niet als White, Van Heusden en Ankersmit neer bij de onvermijdelijkheid van interpretatie. Hij onderneemt rond 1970 een kruistocht tegen de interpreterende of -zoals hij het noemt - 'allegorische geschiedschrijving' (Foucault 1969, p. 40). Al in 1963 kondigt hij zijn interventie aan met een vraag: 'Is er niet een analyse ... mogelijk die ontsnapt aan de noodlottigheid van het commentaar door in wat wordt gezegd geen enkele rest of overmaat aan te nemen, maar enkel het feit van zijn historische verschijning?' (Foucault 1986, p. 16). Zijn antwoord komt eerst in 1969. Hij bepleit dan een geschiedschrijving, die 'niet het verstaan en duiden van het document' tot taak heeft, 'niet het vaststellen of het de waarheid spreekt of welke uitdrukkingswaarde het heeft', maar 'het bewerken ervan van binnenuit door elementen vast te stellen, eenheden af te bakenen en relaties te beschrijven' (Foucault 1982, p. 490). Foucault stelt vervolgens een geschiedschrijving voor, waarin een uitspraak in een document genomen wordt voor wat deze was en waarin wordt onderzocht 'hoe hij tussen andere en in relatie daarmee verschijnt, waar hij eerder is verschenen, hoe hij wordt herhaald, getransformeerd en verzwegen en welke vertogen voor het spoor van uitspraken verantwoordelijk kunnen worden gesteld'. De 'genealogie', zoals Foucault deze methode van geschiedschrijving in 1971 noemt, onderzoekt de terugkeer en het uitblijven van uitspraken, 'niet om de langzame curve van een ontwikkeling na te trekken, maar om de verschillende tonelen terug te vinden waarop de uitspraken verschillende rollen hebben gespeeld' (p. 8). Zo tracht hij te vermijden dat historische analyse 'vervluchtigt tot een verslag van natuurlijke aaneenschakeling' (Foucault 1981, pp. 8 en 28).

In deze opvatting van geschiedschrijving wordt afgezien van interpretatie door de historicus. Het verleden wordt alleen beschreven. De geschiedenis zelf wordt nu daarentegen opgevat als een steeds voortgaand interpretatieproces, waarvan de uitspraken in het verleden de sporen zijn en waarin de historische werkelijkheid alleen bekend is in de vorm van deze interpretaties van deelnemers. Geschiedschrijving kan daarom bestaan uit de beschrijving van deze historische interpretaties ('versies') van de werkelijkheid, van de verschillen daartussen en van de wijze waarop zij zijn tot stand gekomen. Geschiedschrijving is in die opvatting de beschrijving van de opeen-

volging en spreiding van uitspraken, van hun consolidatie en transformatie, zoals Foucault (1969 en 1971) bepleit, of van de vergelijking van historische uitspraken over eenzelfde evenement, zoals door Loraux (1980) voorgesteld, of van de wijze waarop de verschillen daartussen zijn tot stand gekomen door te onderzoeken welke codes⁵ en vertogen transformaties in uitspraken hebben teweeggebracht, zoals Ginzburg (1976) en Hak (1985) voorstellen.

Hak (1985) geeft in zijn reconstructie van een onderzoek van Ginzburg een voorbeeld van zo'n beschrijvende geschiedschrijving. Hij laat zien hoe de getuigenissen van een ketterse molenaar voor de rechtbank van de Inquisitie kunnen worden beschreven als specifieke transformaties van uitspraken uit boeken die hij gelezen heeft en hoe uit deze transformaties vervolgens de volkscultuur kan worden geëxtrapoleerd aan de hand waarvan deze molenaar de boeken gelezen heeft.

Deze weg van beschrijving van toenmalige lokale interpretaties kan een uitweg bieden uit het dilemma dat het werk van historisch-sociologen kenmerkt: zowel te (willen) beschrijven als interpreteren. De teksten van historische documenten worden daarin opgevat als gevormd door toenmalige, lokale interpretaties. Deze kunnen worden beschreven als processen van consolidatie en transformatie. In de beschrijving van deze interpretaties kan worden aangegeven wat hetzelfde was en wat verschilde, wat hetzelfde bleef en wat veranderde, niet alleen in de wijzen waarop werd gesproken over het gebruik van het mes en de vork, maar over alles wat ter sprake is gebracht en in documentaire teksten is bewaard gebleven. Op grond van teksten uit de historische context kan worden beschreven hoe bepaalde veranderingen in interpretatie optraden door te onderzoeken welke vertogen de consolidaties en transformaties in opeenvolgende uitspraken teweegbrachten (zie voor de beschrijving van dit model van tekst-sociologische analyse: Hak 1988).

Een historisch-socioloog zou het bij zo'n beschrijving van lokale historische interpretaties kunnen laten. Hij zou de consolidaties en transformaties in opeenvolgende uitspraken kunnen beschrijven en deze als de beschrijving van historische ontwikkelingen kunnen presenteren. Daarmee zou een uitweg gevonden zijn uit het complicerende samengaan van beschrijving en interpretatie in het werk van Eliaanse historisch-sociologen.

Een illustratie

Hoe zo'n beschrijvende methodologie in praktijk gebracht kan worden, kan zichtbaar gemaakt worden met behulp van het volgende voorbeeld. Van Daalen (1987, p. 64) rapporteert een uitspraak uit één van de door haar onderzochte klaagbrieven, waarin iemand verzoekt om:

1. '...van het vervoer der vaten gevuld met faecale stoffen bevrijd te worden... | omdat het in de woning niet is uit te houden, zodat een ieder daar schande van sprak.'

Stel dat in dezelfde periode een brief met het volgende verzoek werd aangetroffen:

2. '...van het vervoer der vaten gevuld met faecale stoffen bevrijd te worden... | omdat het gevaar voor de gezondheid oplevert.'

En stel dat nader onderzoek zou uitwijzen dat later de volgende uitspraken in brieven voorkwamen:

3. '...van het vervoer der vaten gevuld met petroleum bevrijd te worden... | omdat het de stand van de buurt verlaagt.'

4. '...van het vervoer der vaten gevuld met benzine bevrijd te worden... | omdat het brandgevaar oplevert.'

5. '...van het vervoer der vaten gevuld met dynamiet bevrijd te worden... | omdat het explosiegevaar oplevert.'

6. '...van het vervoer der vaten gevuld met chemicaliën bevrijd te worden... | omdat het vervoer de prijzen van de huizen doet dalen.'

Uit uitspraak 1 en 2 is af te leiden dat het vervoer van vaten met faecale stoffen vaker voorkwam, maar dat de betekenis die aan dit vervoer werd toegekend verschillend was. In de beide brieven worden kennelijk verschillende overwegingen ('vertogen') tot gelding gebracht. De één laat zich leiden door een vertoog van 'schande', de ander door een vertoog van 'gezondheid'. Nader onderzoek naar de herkomst van de verbindingen tussen deze woorden kan inzichtelijk maken, waarom de briefschrijvers juist deze vertogen lieten gelden in hun constructie van de betekenis van vervoer van 'vaten met faecale stoffen'. Langs deze weg zou de gedifferentieerde betekenistoekening verklaard kunnen worden.

Als de brieven 3, 4, 5 en 6 typerend zouden zijn voor brieven uit hun periode, zou daaruit kunnen worden afgeleid dat klachten weliswaar

voortdurend het vervoer van 'vaten' betrof ('consolidatie'), maar dat er een tweetal verschillen ('transformaties') optraden: niet alleen de stof waarover geklaagd wordt verandert, maar ook het vertoog op grond waarvan een specifieke betekenis aan deze stoffen wordt verbonden. Er is niet alleen sprake van continuïteit in de geschiedenis - men wil steeds 'bevrijd' worden - maar ook van discontinuïteit. Het vervoer van vaten wordt bijvoorbeeld achtereenvolgens geïnterpreteerd in termen van 'stand', van 'brandgevaar', van 'explosiegevaar' en van de 'prijzen van huizen'. Steeds zou in 'co-teksten' (Hak 1988, pp. 71-180; De Boer & Hak 1986, pp. 68-173) kunnen worden onderzocht op welke vertogen deze diverse kwalificaties kunnen worden teruggevoerd, hoe deze vertogen maatschappelijk waren gesitueerd en ook hoe de overgangen van het ene vertoog naar het andere verklaard zouden kunnen worden.

Langs deze weg kan het verloop van klachten worden beschreven en verklaard. Interpretatie door een onderzoeker - bijvoorbeeld wanneer deze uitspraken over 'brandgevaar', 'explosiegevaar' en 'volksgezondheid' als uitingen van een onderliggende 'angst' zou interpreteren - zou op discutabele wijze betekenis toevoegen.⁶ Dergelijke interpretaties zijn eerst verdedigbaar als kan worden aangetoond, dat de verbinding tussen bijvoorbeeld 'brandgevaar' en 'angst' destijds als vertoog werkelijk functioneerde. Maar als dat gebeurt is deze interpretatie niet meer te onderscheiden van de beschrijving van de historie. Zo kan de interpretatie achteraf door een historisch-socioloog worden vervangen door een beschrijving van opeenvolgende lokale uitspraken en van de lokale codes die de consolidaties en transformaties in deze opeenvolging beregelen. Welke continuïteiten en discontinuïteiten zich voordeden, valt dan te zien.

Conclusie

Eliaanse historisch-sociologen presenteren zich tegelijkertijd als beschrijvers en als interpretatoren van het verleden. In hun beschrijving presenteren zij toenmalige evenementen in hun lokale betekenissen. In hun interpretatie voegen zij daar hedendaagse betekenissen aan toe. Deze toevoeging brengt hen er toe van langere-termijnprocessen te spreken. De onderkenning van die processen is in hun praktijk een gevolg van het werk van interpretatie. Daarmee bevinden zij zich in een netelige positie. In de positie van geschiedschrijvers streven zij

ernaar niet-historische hedendaagse betekenissen zoveel mogelijk uit te sluiten. In hun positie van geschiedinterpretatoren zoeken zij naar omvattende betekenissen van datgene wat plaatsvond en laten zij hedendaagse betekenissen in hun geschiedschrijving toe.

Dit maakt het werk van Eliaanse historisch-sociologen tot een tweeslachtige onderneming. Zij beschrijven historische evenementen in hun toenmalige lokale betekenissen, maar voegen daar vervolgens hedendaagse betekenissen aan toe. In deze praktijk miskennen zij de historische aard van de evenementen die zij onderzoeken, omdat zij hedendaagse overwegingen in hun interpretatie laten gelden. Zo'n actualisering staat op gespannen voet met het adjectief 'historisch', omdat in de uiteindelijke interpretatie hedendaagse betekenissen de historische verdringen. De toevoeging van hedendaagse betekenissen (van 'civilisatie' bijvoorbeeld) impliceert de veronachtzaming van de toenmalige processen van betekenisgeving, die de historie juist tot sociale werkelijkheid maakten. Wanneer de historische werkelijkheid wordt beschreven, gelden echter alleen de historische betekenissen, niet de actuele. Eliaanse herformuleren de betekenissen van het verleden. Zij zouden deze betekenissen ook kunnen beschrijven, bijvoorbeeld via de uitspraken zoals deze werkelijk hebben gefunctioneerd. In hun herformulering echter 'maken' zij het verleden, maken zij ook de continuïteit ervan. Dat verleden kan ook worden beschreven, zonder dat hedendaagse betekenissen van onderzoekers coherentie aan het verleden toevoegen.

Noten

- 1 De fase van beschrijving is al niet zonder problemen, volgens Goudsblom (1987, p. 155). Daar spelen al problemen van 'betrouwbaarheid en validiteit', van de 'vertekening' van historische bronnen.
- 2 Eenzelfde gelaagde structuur is te vinden in De Regt (1984). Ook zij beschrijft de betekenissen die woningopzichteressen aan het gedrag van bewoners van Amsterdamse woonoorden toekenden en ook zij levert vervolgens een specifieke interpretatie van deze betekenissen, namelijk als 'beschavingsarbeid'. Ook De Regt vermeldt de overwegingen die de opzichteressen tot hun betekenisgeving brachten en haarzelf tot die van 'beschavingsarbeid' (zie: Nijhof 1986).
- 3 Ook op andere plaatsen situeert Kempers zich expliciet in de positie van interpretator van het verleden: zie bijvoorbeeld pp. 187, 206 en 341.
- 4 Schama (1988) neemt eenzelfde positie in wanneer hij betreurt dat in de

- ondertitel van de Nederlandse vertaling van zijn boek de woorden 'een interpretatie van' zijn weggelaten. Hem gaat het om 'een zeer persoonlijke benadering van onze geschiedenis, die hij reconstrueert', zoals *de Volkskrant* uit zijn mond optekent (12 april 1988).
- 5 Zo formuleert ook Kossmann het werk van de historicus: 'De historicus die ... een zekere orde in de chaos van de geschiedenis wil scheppen, zonder die geschiedenis naar zijn pijpen te laten dansen, is aangewezen op de lokale, voorlopige samenhang van de verschillende codes waarmee mensen in de loop der tijd de situatie waarin zij verkeerden betekenis hebben gegeven' (geciteerd door Van Heusden 1988, p. 97).
 - 6 J. Blokker levert een soortgelijke kritiek in zijn bespreking van A. Venema's *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie*: 'De historicus probeert op Rankeaanse wijze te achterhalen "wie es eigenlijk geweest is" - en het is hem geraden daarbij per geschiedhoofdstuk dat hij onder het mes heeft vooral ook het zedelijk opvattingstelsel te betrekken waaraan mensen de rechtvaardiging, of het excuus, van hun handelen ontleenden. Historische oordelen kunnen alleen maar gebaseerd zijn op wat in het verleden telde...' (*Volkskrant*, 2 oktober 1988).

Literatuur

- Ankersmit, F.R., *Taal en werkelijkheid in de geschiedenis. Groniek* (1984), 89/90, pp. 94-101
- Boer, F. de & T. Hak, *Besluitvorming in de acute psychiatrie; een tekstanalyse van wachtrappen*. Konteksten-7, Publikatiereeks van het Instituut Preventieve en Sociale Psychiatrie van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Vakgroep Verzorgings sociologie van de Universiteit van Amsterdam, 1986
- Daalen, R. van, *Klaagbrieven en gemeentelijk ingrijpen; Amsterdam 1865-1920*. Amsterdam: Publikatiereeks Sociologisch Instituut, 1987
- Elias, N., *Ueber den Prozess der Zivilisation; soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Basel: Haus zum Falken, 1939
- Elias, N., *Het civilisatieproces; sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1982.
- Nederlandse vertaling van Elias 1939
- Foucault, M., *Naissance de la clinique: une archéologie du regard medical*. Paris: Presses Universitaires de France, 1963
- Foucault, M., *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard, 1969
- Foucault, M., Nietzsche, la généalogie, l'histoire. In: *Hommage à Jean Hyppolite*. Paris: Presses Universitaires de France, 1971, pp. 145-172
- Foucault, M., Nietzsche, de genealogie, de geschiedschrijving. In: Foucault, M. & G. Deleuze, *Nietzsche als genealoog en als nomade*. Nijmegen: SUN, 1981, pp. 7-44. Nederlandse vertaling van Foucault 1971

- Foucault, M., De archeologie van het weten: Inleiding. *Te Elfder Ure* (1982), 31, pp. 486-499. Nederlandse vertaling van de 'Introduction' in: Foucault 1969
- Foucault, M., *Geboorte van de kliniek: een archeologie van de medische blik*. Nijmegen: SUN, 1986. Nederlandse vertaling van Foucault 1963
- Garfinkel, H., *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967
- Ginzburg, C., *Il formaggio e i vermi*. Roma: Einaudi, 1976
- Ginzburg, C., *De kaas en de wormen*. Amsterdam: Bert Bakker, 1981. Nederlandse vertaling van Ginzburg 1976
- Goudsblom, J., Openbare gezondheidszorg en het civilisatieproces. In: Goudsblom 1987, pp. 183-210
- Goudsblom, J., *De sociologie van Norbert Elias*. Amsterdam: Meulenhoff, 1987
- Hak, T., De ontwikkeling van een tekstsociologische analyse. *Sociologische Gids*, 32 (1985), 3, pp. 195-212
- Hak, T., *Tekstsociologische analyse*. Dordrecht: Foris, 1988
- Heusden, B. van, De ironische conditie. *Groniek* (1988), 100, pp. 93-106
- Loraux, N., Thucydide n'est pas un collègue. *Quaderni di Storia*, 12 (1980), pp. 55-81
- Nijhof, G., Over een tekstsociologische methodologie van geschiedlezing. *Kennis en Methode*, 10 (1986), 4, pp. 331-347
- Regt, A. de, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid; ontwikkelingen in Nederland 1870-1940*. Amsterdam/Meppel: Boom, 1984
- White, H., The question of the narrative in contemporary historical theory. *History and Theory*, XXXIII (1984), 1, pp. 1-33